

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені В.Н. Каразіна

Серія “Іноземна філологія.
Методика викладання іноземних мов”
Випуск 84

Філологічні, педагогічні науки

Видається з 1966 року
Включений до Переліку наукових фахових видань України
(наказ МОН України від 07.10.2016 № 1222)

Харків
2016

Статті цього Вісника висвітлюють актуальні проблеми іноземної філології та методики викладання іноземних мов. На матеріалі англійської, німецької, французької мов та їх діалектів розглядаються важливі для науки питання семантики і прагматики дискурсу, когнітивної лінгвістики, стилістики і лексикології, перекладознавства, евристичні проблеми лінгвістики та лінгводидактики, рецензуються зарубіжні видання з проблем еколінгвістики.

Для лінгвістів, викладачів, аспірантів та пошукачів, студентів старших курсів.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
(протокол № 15 від 28 листопада 2016 р.)

Головний редактор:

І.С. Шевченко, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

Відповідальний секретар:

Л.Р. Безугла, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна)

Редакційна колегія:

Секція: Іноземна філологія

Д. Александрова, докт. наук (Софійський університет імені Святого Климента Охридського, Болгарія)
Є.В. Бондаренко, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
В.В. Дементьєв, докт. філол. наук (Саратовський державний університет імені М.Г. Чернишевського, Росія)
Ф. Домінгос Матіто, докт. наук (університет Ріоха, Іспанія)
П.М. Донець, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
П. Карагьозов, докт. наук (Софійський університет імені Святого Климента Охридського, Болгарія)
Г. Коллер, докт. наук (університет імені Фрідріха-Олександра, Ерланген-Нюрнберг, ФРН)
Т.А. Комова, докт. філол. наук (Московський державний університет імені М.В. Ломоносова, Росія)
А.П. Мартинюк, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
Л.М. Мінкін, докт. філол. наук (Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна)
О.І. Морозова, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
Л.С. Піхтовнікова, докт. філол. наук (Приазовський технічний університет, Маріуполь, Україна)
О.В. Ребрій, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
В.О. Самохіна, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
Л.В. Солошук, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
І.Є. Фролова, докт. філол. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
С.О. Швачко, докт. філол. наук (Сумський державний університет, Україна)

Секція: Методика викладання іноземних мов

Н.Ф. Бориско, докт. пед. наук (Київський національний лінгвістичний університет, Україна)
Л.С. Нечепоренко, докт. пед. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
С.Ю. Ніколаєва, докт. пед. наук (Київський національний лінгвістичний університет, Україна)
В.Г. Пасинок, докт. пед. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)
О.Б. Тарнопольський, докт. пед. наук (Дніпропетровський університет економіки і права, Україна)
Л.М. Черноватий, докт. пед. наук (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна)

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, факультет іноземних мов
Тел.: (057) 707-51-44; e-mail: dilovamova@karazin.ua
<http://foreign-languages.karazin.ua/research/editions/bulletin-archives>
<http://periodicals.karazin.ua/foreignphilology/index>

Текст подано в авторській редакції

Статті пройшли зовнішнє та внутрішнє рецензування

Свідомство про держреєстрацію № 21562–11462Р від 20.08.2015.

© Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна, оформлення, 2016

ЗМІСТ

СЕМАНТИКА І ПРАГМАТИКА ДИСКУРСУ

О.В. Максименко, А.П. Мартинюк КОГНІТИВНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЖЕСТОВО-ВЕРБАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ (на матеріалі американського розважального телеінтерв'ю)	7
И.Б. Морозова, Е.А. Пожарицкая ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ КОММУНИКАТИВНОГО ЛИДЕРСТВА: ГЕШТАЛЬТ-АНАЛИЗ	17
Valery V. Mykhaylenko GRADUALITY IN LEXICAL SEMANTICS OF L1 AND L2: A CASE FOR “LAYMAN” IN ENGLISH AND RUSSIAN	26
Olena Byelozyorova ANDEUTUNG AUS DEM HISTORISCH-PRAGMATISCHEN BLICKWINKEL	33
С.А. Віротченко ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙ ЗАСОБАМИ НЕВЕРБАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ (гендерний аспект)	40
О.І. Гридасова СПЕЦИФІКА РОЛЬОВИХ КОНФІГУРАЦІЙ ДЕСТРУКТИВНОГО СІМЕЙНОГО СПІЛКУВАННЯ	45
А.В. Лепетюха СИНТАКСИЧНА СИНОНІМІЯ ЯК МОВЛЕННЄВА ІННОВАЦІЯ (на матеріалі сучасної французької художньої прози)	51
Т.А. Безугла ВІЗУАЛІЗАЦІЯ МОВЛЕННЄВОАКТОВИХ СКЛАДОВИХ У РЕКЛАМНОМУ ТЕКСТІ	57
К.В. Вуколова ДЕЯКІ ВЛАСТИВОСТІ СЛОВОВЖИВАННЯ У ПІТСБУРЗЬКОМУ ДІАЛЕКТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ГЕНДЕРНОЇ КАТЕГОРІЇ	64
Т.А. Смоляна КОНЦЕПТ <i>ПОКАЯННЯ</i> , АКТУАЛІЗОВАНИЙ НІМЕЦЬКОМОВНОЮ МАКСИМОЮ, ЇЇ МОВЛЕННЄВОАКТОВИЙ І ТАКТИКО-СТРАТЕГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ	70
О.Г. Пешкова МОВНА ГРА ТА УМОВИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ	77

КОГНІТИВНА КЛАСИФІКАЦІЯ ЖЕСТОВО-ВЕРБАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ (на матеріалі американського розважального телеінтерв'ю)

О.В. Максименко, А.П. Мартинюк, докт. філол. наук (Харків)

У статті обґрунтовується гіпотеза, згідно якої жест і мовлення становлять єдиний механізм смислотворення. Встановлено одиницю аналізу взаємодії жесту і мовлення – жестово-вербальне висловлення як таке, що містить жестову та вербальну складові й функціонує у реальній ситуації комунікативної взаємодії. Результати пілотного дослідження з опорою на методологічну базу когнітивної лінгвістики дозволяють класифікувати жестово-вербальні висловлення за психічними сферами свідомості / підсвідомості, на які вони орієнтовані, на: раціональні (онтологічне, аксіологічне знання), емоційні (емоції) і сугестивні (підсвідомість), а за комунікативною / мета-комунікативною функцією – на наративні (надають інформацію про об'єкт референції й спираються на онтологічне/аксіологічне знання) і мета-наративні (організують комунікацію й спираються на лінгвоетологічне знання). Раціональні наративні жестово-вербальні висловлення, які надають інформацію про об'єктів референції, що допомагає їх ідентифікувати й класифікувати, є раціонально-класифікаційними (онтологічне знання), а ті, які надають інформацію, що дозволяє здійснити оцінку об'єктів референції в термінах «добре – погано», є раціонально-кваліфікаційними (аксіологічне знання). За семіотичним принципом активації у свідомості об'єкта референції раціональні наративні жестово-вербальні висловлення поділяються на дейктичні (вказування), іконічні (зображення), і символічні (репрезентація). За критерієм реального :: образ-схемного зображення об'єкта референції іконічні жестово-вербальні висловлення розмежовуються з метафоричними.

Ключові слова: жестово-вербальне висловлення, комунікативна взаємодія, об'єкт референції, раціональна сфера свідомості, емоційна сфера свідомості, підсвідомість.

Максименко Е.В., Мартинюк А.П. Когнитивная классификация вербально-жестовых высказываний (на материале англоязычного развлекательного телеинтервью). В статье обосновывается гипотеза, согласно которой жест и говорение составляют единый механизм смыслообразования. Установлена единица анализа взаимодействия жеста и говорения – жестово-вербальное высказывание, как высказывание, содержащее жестовый и вербальный компоненты и функционирующее в реальной ситуации коммуникативного взаимодействия. Результаты пилотного исследования с опорой на методологическую базу когнитивной лингвистики позволяют классифицировать жестово-вербальные высказывания по психическим сферам сознания / подсознания, на которые они ориентированы, на: рациональные (онтологические, аксиологические знания), эмоциональные (эмоции) и суггестивные (подсознание), а по коммуникативной / мета-коммуникативной функции – на нарративные (предоставляют информацию об объекте референции и опираются на онтологические/аксиологические знания) и мета-нарративные (организуют коммуникацию и опираются на лингвоэтологические знания). Рациональные нарративные жестово-вербальные высказывания, которые предоставляют информацию об объектах референции, помогающую их идентифицировать и классифицировать, являются рационально-классификационными (онтологические знания), а те, что предоставляют информацию, позволяющую оценить объекты референции в терминах «хорошо – плохо», являются рационально-квалификационными (аксиологические знания). Согласно семиотическому принципу активации в сознании объекта референции, рациональные нарративные жестово-вербальные высказывания делятся на дейктичес-

кие (указывание), иконические (изображение), и символические (репрезентация). Согласно критерию реального :: образ-схемного изображения объекта референции иконические жестово-вербальные высказывания разграничиваются с метафорическими.

Ключевые слова: жестово-вербальное высказывание, коммуникативное взаимодействие, объект референции, подсознание, рациональная сфера сознания, эмоциональная сфера сознания.

Maksymenko O.V., Martynyuk A.P. Cognitive classification of gesture-verbal utterances (case study of the American entertaining television interview). The article develops the hypothesis that gesture and speech constitute an integrated mechanism of generating of meaning. It also suggests that this phenomenon should be analysed in terms of gesture-verbal utterances containing gesture and speech components and functioning as a unit of the online communicative process. The results of the pilot studies underpinned with the cognitive linguistics methodological assumptions prompt the classification of the gesture-verbal utterances according to the sphere of human consciousness / sub-consciousness, which basically stipulates their production and interpretation as rational (ontological and axiological knowledge), emotional (emotions) and suggestive (sub-consciousness). In accordance with their communicative / meta-communicative functions, gesture-verbal utterances fall into narrative (as they activate information about the referents of the narrative based on ontological and axiological knowledge) and metanarrative (as they organize communication process and rely on lingual-ethological knowledge). Rational narrative gesture-verbal utterances can be of classifying or qualifying nature depending on the information they provide: helping to identify/classify the referents of the narrative (ontological knowledge) or assess the referents in terms of «good – bad» quality (axiological knowledge). Rational narrative gesture-verbal utterances are further classified on the basis of the semiotic principle governing the activation of the information about the referents into deictic (pointing to the referent), iconic (depicting the referent) and symbolic (standing for the referent). In accordance with the image-realistic or image-schematic principle of depicting the referent, gesture-verbal utterances are defined as literal and metaphoric.

Key words: communication, gesture-verbal utterance, emotional sphere of consciousness, referent, rational sphere of consciousness, sub-consciousness.

1. Вступ

Жести, точніше їх риторичні функції, цікавлять вчених, починаючи з часів Римської Імперії. Квінтіліан вивчав риторичний потенціал жестів в книзі “*Institutio oratoria*” («Повчання оратора») (див. англ. переклад [36]). Наступні ґрунтовні дослідження жестів, опубліковані в 1644 р. англійцем Джоном Бульвером (John Bulwer) [17], та в 1806 р. ірландцем Гілбертом Остіном (Gilbert Austin) [15], теж були присвячені висвітленню ролі жестів в досягненні якнайвищої красномовності та зрозумілості публічних промов. Ці дослідження поклали початок хірономії – науки про ефективне свідоме використання жестів в ораторському мовленні для досягнення певних стратегічних цілей.

У 1832 р. італієць Андреа де Джоріо (Andrea De Jorio), якого вважають першим етнографом мови тіла, опублікував детальний опис неаполітанських жестів, вказавши на їх схожість із жестами, відображеними на античних грецьких вазах, знайдених біля Неаполя [23]. Цей опис започаткував іншу тра-

дицію в дослідженні спонтанних жестів, яка на сучасному етапі набула когнітивного ракурсу.

Власне лінгвістичне осмислення жестів вперше отримують в роботах Рея Бірдістелла (Ray Birdwhistell), автора терміну “кінесика” (від грецького κίνησις (kinesis) – рух) (1952 р.), під яким розуміється інтерпретація інформації, що передається “рухами тіла” в комунікації (body motion communication) [39].

Залежно від того, яку частину тіла людина задіює в моторній діяльності для продукування комунікативно значущого руху, кінесичні компоненти комунікації або “рухи тіла” (body movements) традиційно поділяються на жестові (рухи руками (пальцями рук), плечима, головою, ногами, всім тілом) та мімічні (рухи ротом (усмішка, поцілунок тощо), бровами, очима (погляд, зміна виразу очей), вираз обличчя в цілому) [12, с. 36].

Із розповсюдженням ідей Р. Бірдістелла та його послідовників уточнюється розуміння феномена жести й приходить усвідомлення унікальності його ролі в комунікації. У широкому тлумаченні жести

мисляться як невербальна поведінка, що включає рухи руками, мімічні рухи обличчя та інших частин тіла, які мають комунікативну значущість [39].

Дослідження Р. Бірдвістелла й його численних послідовників поставили перед лінгвістичною наукою такі глобальні проблеми, як співвідношення універсального (конвенціонального) :: етнокультурно специфічного / свідомого (і звідси – маніпулятивного) :: підсвідомого в продукуванні й інтерпретації жестів.

Наблизитися до розв'язання цих проблем можна, лише відповівши на запитання про природу жестів і мовлення. Що стосується власне Р. Бірдвістелла, з одного боку, він висловлював незадоволеність терміном “мова тіла” (body language) на тій підставі, що інформація, яку передають рухи тіла, не відповідає лінгвістичному визначенню мови [20, с. 207–213]. З іншого боку, Р. Бірдвістелл описував невербальну поведінку, ґрунтуючись на структуралістських принципах опису мови. Зокрема, учений постулював, що невербальна поведінка має власну граматику і семантику й відтак може бути проаналізованою в термінах аналізу усного мовлення. Так в системі поглядів Р. Бірдвістелла “кінема” розглядається як одиниця, аналогічна “фонемі”, тому що вона складається із групи рухів, які, не будучи ідентичними, є взаємозамінними без втрати соціального змісту (див. про це в [26, с. 94–95]). Р. Бірдвістелл також акцентував увагу на тому, що жести людини відрізняються від жестів тварин полісемантичністю, так як вони можуть набувати різних значень в залежності від комунікативного контексту: “кожен рух тіла повинен інтерпретуватися широко і у взаємозв'язку з кожним іншим елементом комунікації” [16].

Сучасні дослідження жестів умовно поділяємо на функціонально-комунікативні і функціонально-когнітивні. Перші розглядають жест у складі невербальних компонентів комунікації, що “мають свій семіозис” [11, с. 79] і взаємодіють із вербальною [2; 11; 12]. Другі ж постулюють, що жест і мовлення становлять єдину інтегральну систему продукування мовного значення [31] й відтак говорять про єдиний вербально-невербальний семіозис [32; 20; 31].

Слід зазначити, що учені функціонально-комунікативного спрямування також наголошують

на схожості вербальних і невербальних знаків й надають невербальним знакам когнітивного осмислення. Зокрема, І.І. Серякова зазначає, що “здатність до використання і перцепції невербальних компонентів комунікації” є складовою частиною єдиної інфраструктури когнітивних здатностей людини” [11, с. 48], й існує “тісний зв'язок між процесами вищої нервової діяльності, що проявляються в формі вербальної і невербальної активності [11 с. 55]; як наслідок, “невербальний знак є сукупним продуктом когніції, емоції і соматички людини” [11, с. 79].

До ізоморфних характеристик вербальних та невербальних знаків відносять, насамперед, системність (І.І. Серякова розглядає невербальний знак як “кластерний семіотичний комплекс” [11, с. 82], що виявляє системні якості і вступає в парадигматичні і синтагматичні відношення з одиницями системи невербальних знаків, а також з одиницями вербальної системи [11, с. 83]; див. також [2, с. 126–127]); раціональність і емоційність (невербальні знаки передають не лише раціональну інформацію, а й різноманітні емоції [11, с. 79, 86–87; 3, с. 8; 14; 2, с. 166; 13, с. 6]), полісемантичність (обумовленість смислу знака лінгвальним контекстом [11, с. 89–90]) і ширше – поліфункціональність (обумовленість смислу знака ситуативними і психічними факторами [12, с. 57–68]), конвенціональність (невербальні знаки демонструють зв'язок із нормами та правилами поведінки в певній лінгвокультурі [21; 8; 10; 11, с. 88; 12, с. 42]), етнокультурну специфічність [11, с. 91–93; 12, с. 42–54]. При цьому наголошують на функціональному взаємозв'язку вербальної і невербальної частин тексту (наприклад, функціонально взаємопов'язаними є окличне речення і опис емоційно окрашеного тону промовляння цього речення [1, с. 5]).

Дослідження представників функціонально-комунікативного напрямку, як правило, проводяться на матеріалі письмових текстів, які моделюють усне мовлення і в яких містяться номінації та / або описи тієї чи іншої комунікативно значущої невербальної поведінки. Як наслідок, однією з конститивних характеристик невербального знака вважається його подвійне означування (“перше означування здійснюється в усній формі сенсомоторного прояву, друге – в письмовій формі конкретно-

го мовного найменування або опису цього прояву” [11, с. 81]) або вторинний семіозис, який переносить знаки одного інформаційного коду (жести, погляд, міміку і т.д.) в знаки іншого коду – вербального [7; 9; 5], створюючи “перехідну зону між першим (передмовним) і другим (мовним) ступенями семіотики” [12, с. 25].

Матеріалом дослідників жестів функціонально-когнітивного спрямування, як правило, є реальна комунікація або комунікація, змодельована в мультимедійному просторі (ігрові, анімаційні фільми тощо). І в такому ракурсі феномен “подвійного означування невербального знака” втрачає свою релевантність.

У 90-х роках минулого сторіччя Д. МакНіл, спираючись на психологію Л. Виготського, загроунтовану на дії і перцептивному досвіді [32], а також на ідеї португальського нейролога А. Дамасіо про нерозривність мови і сенсомоторної образності (1994, 1999), висловив гіпотезу про те, що жест і мовлення становлять єдину інтегральну систему продукування мовного значення [32], яку розбудував у наступних роботах [33; 31].

Не поділяючи уявлення про жести, як засоби невербальної комунікації, що супроводжують мовлення і беруть участь у продукуванні / інтерпретації мовлення як знаки окремої семіотичної системи (“мови тіла”), Д. МакНіл постулює нероздільність мови / мовлення і сенсомоторної образності / жесту, де жест, мова і думка мисляться як різні сторони єдиної когнітивної здатності людини, що виявляється в комунікативній дії [31, с. 3–4]. На переконання Д. МакНіла, вербальне мовлення і жест є матеріальними виявами двох різних модусів когнітивної діяльності, діалектичне протиріччя між якими є джерелом енергії (fuel) для думки і мовлення [31, с. 3]. Уточнимо, що Д. МакНіл має на увазі спонтанні автоматичні універсальні жести, розмежовуючи їх із жестами-емблемами або жестами-символами, вживання яких є, як правило, усвідомлюваним і культурно маркованим [31, с. 4].

Відтоді в різних гуманітарних науках – психології, психолінгвістиці, антропології й когнітивній лінгвістиці, розпочались дослідження мовлення й жесту як єдиної системи смислотворення [32; 20; 31].

Такий ракурс розгляду жесту і мовлення відкриває перед дослідниками новий об’єкт аналізу, який називаємо жестово-вербальним висловленням, акцентуючи діалектику взаємодії жесту і мовлення в комунікації.

Вивчення жестово-вербальних висловлень відкриває шляхи до поглиблення наукового знання про роль жесту в процесі смислотворення та, більш широко, про закономірності реалізації когнітивної мовної здатності людини в реальних комунікативних процесах. Зазначене зумовлює актуальність теми дослідження, присвяченого аналізу функціонування жестово-вербальних висловлень в комунікативній взаємодії учасників англomовного чи американського розважального телеінтерв’ю.

Метою статті є класифікація жестово-вербальних висловлень учасників англomовного розважального телеінтерв’ю з урахуванням когнітивного підґрунтя комунікативної діяльності.

Завдання статті включають: 1) виклад основних положень теорії взаємодії вербального і жестового мовлення як єдиного механізму смислотворення; 2) здійснення класифікації жестово-вербальних висловлень за різними критеріями; 3) обґрунтування статусу жестово-вербальної метафори як бімодального вияву концептуальної метафори.

2. Принципи класифікації вербально-жестових висловлень

Об’єктом дослідження є контекстуалізовані жестово-вербальні висловлення, а предметом – їхні класифікаційні ознаки та особливості взаємодії жестового й вербального компонентів.

Матеріал пілотного дослідження становлять 100 жестово-вербальних висловлень, відібраних із відеоматеріалів англomовних розважальних інтерв’ю з гостями американського ток-шоу *The Tonight Show Starring Jimmy Fallon* [40]. Вибір розважального інтерв’ю відповідає завданням дослідження, оскільки цей жанр є виявом спонтанної комунікації, яка є природним середовищем функціонування жестово-вербальних висловлень.

Методологічно дослідження ґрунтується на розумінні природного семіозису представниками когнітивної лінгвістики [34; 19; 22; 27; 30, с. 155–

156; 29, с. 144–146; 37, с. 206]), згідно з яким комунікативна взаємодія забезпечується “концептуальною сіткою”, що становить собою модель нейронної сітки мозку. Смысл одиниці мови, що актуалізується в акті комунікації, не є її інгерентною властивістю. Роль одиниці мови полягає в: а) активації конвенціонального концептуального змісту (“лексичного концепту”), що є частиною складно організованої концептуальної сітки і б) “запуску” когнітивних операцій інференційної природи, які дозволяють осмислити цей конвенціональний концептуальний зміст на базі “концептуальної сітки”.

“Концептуальна сітка” з необхідністю включає не лише когнітивний досвід (тобто енциклопедичне знання різного типу: онтологічне, аксіологічне (етологічне, естетичне), лінгвоетологічне, а й афективний досвід, перцептивний досвід, і досвід волевиявлення. Характер інференційної діяльності визначається і фокусом уваги комунікантів. Окрім того, враховується, що більша частина інференційної діяльності відбувається в підсвідомості [4].

Одиницею аналізу дослідження є жестово-вербальне висловлення, включене в інтерактивний контекст когнітивно-комунікативного акту. Контекст охоплює усі параметри акту, які можуть впливати на продукування / інтерпретацію жестово-вербальних висловлень, і поділяється на перцептивний і психічний.

Перцептивний контекст когнітивно-комунікативного акту містить вербальну і невербальну інформацію, яка поступає через сенсорно-моторні канали в момент комунікації. Вербальна інформація переважно обмежена слуховим сенсорним каналом (звук – усне мовлення), хоча, в принципі, у фокус уваги учасників інтерв'ю можуть потрапляти і фрагменти письмових текстів, привнесених у ситуацію учасниками комунікації, що включає в дію зоровий канал. Невербальна інформація не має сенсорних обмежень, проте комунікативно значущими, є, насамперед, сприймані через зоровий канал параметри акту, такі як час і місце інтерації, її учасники, їх кількість, фізичні, статусно-рольові, психічні характеристики тощо, і, звичайно ж, їх невербальні комунікативні дії, включно із спонтанними жестами.

Що стосується спонтанних жестів, вони, укупі з усним мовленням репрезентують референтну

ситуацію, на відміну від інших параметрів перцептивного контексту, які репрезентують комунікативну ситуацію.

Психічний контекст когнітивно-комунікативного акту становить собою досвід інтерпретатора (когнітивний, афективний, перцептивний, волевиявлення), набутий як у процесі соціалізації, так і “тут і зараз” в акті комунікації. Параметри перцептивного контексту можуть впливати на комунікативну діяльність, лише стаючи частиною психічного контексту [4].

У класифікації жестів Д. МакНіл і Л.Л. Педелті представлені наступні типи жестів – іконічні, метафоричні, дейктичні та ритмічні [33, с. 64].

Іконічні жести (до речі, термін «іконічний» тут використовується в значенні, синонімічному тому, яке вкладає в нього Ч. Пірс у своїй широко відомій класифікації знаків, називаючи іконічним знак, який перцептивно нагадує сутність, яку він заміщає [35, с. 254–263]), репрезентують референта через зображення асоційованих із ним атрибутів, дій або просторових відношень. Наприклад, найпростішим способом пояснити дитині, як зав'язати шнурки кросівок, є ілюстрація вербального пояснення відповідним жестом (цей та інші приклади типів жестів, що ілюструють класифікацію Д. МакНіла і Л.Л. Педелті, запозичені з [24]).

Дейктичні жести (в класифікації Ч. Пірса – індексальні) репрезентують референта, вказуючи на нього. Наприклад, якщо ви хочете вберегти друга від отруйного плюща під час пішої подорожі, ви обов'язково додасте до вербального висловлення *Watch out for that poison ivy* дейктичний жест, який указуватиме саме на ту рослину, якої йому потрібно остерігатися.

Ритмічні жести, як випливає з їхньої назви, слугують ритмізації мовлення й водночас забезпечують зв'язність окремих частин наративу. Наприклад, шеф-повар, перелічуючи інгредієнти страви *You add the lemongrass, the ginger and then the basil*, супроводжує вербалізацію кожного нового інгредієнта характерним ритмічним жестом.

Що стосується метафоричних жестів, у класифікації Д. МакНіла вони відрізняються від інших тим, що репрезентують абстрактного референта. Наприклад, під час загального обговорення реклами певного продукту спеціаліст із маркетингу

говорить *Here's what I am thinking* і супроводжує мовлення таким жестом: торкається руками чола та висків, а потім раптово простягає руки вперед до аудиторії, так начебто тримає якийсь об'єкт і виставляє його на загальний огляд. Цей жест інтерпретують як метафоричний на тій підставі, що «ідея є абстрактною сутністю, яку не можна фізично дістати з голови й у буквальному смислі передати іншим» [24, с. 570].

Варто зазначити, що всі названі типи жестів принципово відрізняються від символічних жестів (термін «символічний» уживається в тому ж смислі, що й у класифікації знаків Ч. Пірса), які також називають жестами-емблемами, оскільки такі жести становлять конвенціональні семіотичні знаки (як, наприклад, жест «ОК»), що є культурно маркованими. Символічні жести безпосередньо не пов'язані із процесом продукування мовлення, хоча беруть участь у комунікації.

На думку Д. МакНіла та Л.Л. Педелті, усі зазначені типи мовленнєвих жестів, окрім іконічних, потрібно зарахувати до метанаративних, тобто таких, що структурують наратив, включаючи референцію до акту комунікації, і відрізняються від власне наративних, тобто таких, що переповідають події наративу зазвичай у лінійній послідовності [33, с. 64].

Результати нашого пілотного дослідження свідчать, що відношення між різними типами жестів є більш складними. Окрім того, вважаємо, що з огляду на інтегральну природу взаємодії мовлення й жесту варто говорити не про типи жестів, а про типи жестово-вербальних висловлень (ЖВВ).

Розглядаючи комунікативну діяльність у когнітивному ракурсі і приймаючи гіпотезу про те, що комунікативна діяльність забезпечується «концептуальною сіткою», яка становить собою модель нейронної сітки мозку і з необхідністю включає не лише раціональний когнітивний досвід (тобто енциклопедичні знання різних типів), але й афективний (емоційний) досвід, а також беручи до уваги ту обставину, що велика частина когнітивно-комунікативної діяльності проходить в підсвідомості [4], вважаємо, що класифікацію жестово-вербальних висловлень слід будувати із урахуванням сфер свідомості/підсвідомості (за М.В. Нікітіним,

«психічних субстратів» [6, с. 74–78]), на які ці висловлення орієнтовані.

Жестово-вербальні висловлення, орієнтовані на раціональну сферу свідомості, називаємо раціональними, на емоційну – емоційними, на підсвідомість – сугестивними.

У структурі раціональних жестово-вербальних висловлень жести надають різного роду інформацію про ті чи інші сутності реального або фантазійного світу, які є об'єктами референції цих висловлень: в раціонально-класифікаційних – інформацію, що допомагає ідентифікувати й класифікувати ці сутності (онтологічні знання), а в раціонально-кваліфікаційних (оцінних) – інформацію, що дозволяє здійснити їх оцінку в термінах «добре – погано» (аксіологічні знання).

Емоційні жестово-вербальні висловлення передають позитивні/негативні емоції комунікантів, що відбивають їх ставлення до об'єктів референції цих висловлень.

Сугестивні жестово-вербальні висловлення сприяють автоматизації сприйняття за рахунок ритмізації мовлення; сюди належать ритмічні жести в класифікації Д. МакНіла та Л.Л. Педелті.

За критерієм комунікативної :: мета-комунікативної функції (власне комунікативна діяльність (продукування висловлень, що відсилають до певних об'єктів референції) :: організація комунікативної діяльності) жестово-вербальні висловлення поділяємо на наративні (раціональні й емоційні) :: метанаративні (сугестивні).

Раціональні наративні жестово-вербальні висловлення класифікуємо за таким критерієм, як семіотичний принцип активації у свідомості об'єкта референції, що поділяє їх на дейктичні (вказування), іконічні (зображення), і символічні (репрезентація).

Власне іконічні висловлення розмежовуємо із метафоричними за критерієм реального :: образ-схемного зображення об'єкта референції.

Переходячи до експериментальної частини статті, зауважимо, що у транскрибуванні жестово-вербальних висловлень услід за А. Ченкі [18] використовуємо такі умовні позначення: [] – початок і кінець вербально-жестового висловлення, заголовні літери – емпатичний наголос. Цифри та літери, розміщені над словами мовця, позначу-

ють момент виконання аналізованого жесту, де 1 a/b/c – це позначення структурних частин одного й того самого жесту або повтору жесту. Кожен новий жест позначається вже новою літерою.

Перший приклад містить наративне, раціонально-класифікаційне, іконічне ЖВВ, яке належить Джиммі Феллону, ведучому американського ток-шоу *The Tonight Show Starring Jimmy Fallon*.

#1

1. [*Your KNEE, your kneecap, is an imPERsonator*] [40]

Жест #1 співпадає у часі із озвученням слова KNEE/КОЛІНО, на яке падає емпатичний наголос – пальці правої руки, виставленої вперед долонею донизу, окреслюють округлу форму об'єкта.

За комунікативною функцією це ЖВВ слід віднести до наративних, оскільки жест #1 співвідносний із об'єктом референції, представленим вербально (*Your KNEE, your kneecap*). Об'єктом референції тут є колінний суглоб гості Джиммі Фелона, американської поп-співачки та кіноакторки Майлі Сайрус. Власне колінна чашечка Майлі Сайрус і є темою гумористичного інтерв'ю, оскільки фотографії цієї колінної чашечки дивним чином нагадують фотографії облич американських знаменитостей.

Продуктування та інтерпретація цього ЖВВ спирається на раціональну сферу свідомості, а саме, – онтологічні знання та уявлення про таку частину тіла, як “колінна чашечка”. Відтак його слід віднести до раціонально-класифікаційних.

У складі контекстуалізованого ЖВВ цей жест надає інформацію про те, як виглядає об'єкт референції, зображуючи його, зокрема, відображуючи такий його атрибут, як округла форма. Відтак за семіотичним принципом активації у свідомості об'єкта референції це раціонально-класифікаційне ЖВВ є іконічним.

Наступне ЖВВ є наративним, раціонально-класифікаційним, дейктичним.

#2

2. [*So, this is interesting, this is your kneecap here*] [40]

Жест #2 – вказівний палець ведучого вказує на фотографію колінної чашечки гості телепрограми, яку тримає в руках.

За комунікативною функцією це ЖВВ є наративним, оскільки воно вербально і жестово репрезентує об'єкт референції – фотографію колінної чашечки зіркової гості, яка нагадує фотографії знаменитостей; за психічною сферою – раціонально-класифікаційним, оскільки ведучий розпізнає об'єкт референції на основі відповідного онтологічного знання; за семіотичним принципом активації об'єкта референції – дейктичним, оскільки ведучий вказує на нього.

Наступний фрагмент комунікації містить як раціональне, так і емоційне ЖВВ:

#3

3. [*laughter*]

#4

4. [*This is freaky*] [40]

Жест #3 – ведучий декілька разів підіймає догори ліву руку та плескає нею по столу – супроводжує його сміх, зумовлений тим, що він побачив на фотографії. Цей жест класифікуємо як емоційний, оскільки він є фізичним втіленням екзальтованого емоційного стану мовця, наративний, тому що цей емоційний стан викликаний об'єктом референції – вражаючою схожістю фотографій колінної чашечки Майлі Сайрус і фотографій облич знаменитостей.

Описаний жест ведучого співпадає у часі із жестово-вербальним висловленням гості ток-шоу, Майлі Сайрус, яка надає оцінку обговорюваному феномену, називаючи його “моторошним” (*freaky*) (Жест #4).

Жест #4 – руки, зігнуті в ліктях та розташовані перед мовцем на рівні тулуба, здійснюють рух від тулуба вперед і вниз із розкритими донизу долонями. Потім мовець деякий час утримує руки перед собою в такій позиції, ніби відсторонюючись від чогось, що знаходиться внизу, під долонями.

Етимологічне походження та оригінальне значення лексеми *freak* пов'язане з різкими, необґрунтованими ментальними і фізичними діями (*sudden and apparently causeless turn of mind, to move nimbly or briskly* [38]).

Це ЖВВ кваліфікуємо як наративне й раціонально-кваліфікаційне (оцінне), оскільки воно здійснює оцінку феномена, який є об'єктом референції і позначений у висловленні вказівним займенником *this*. Жест відображає дистанціювання від чогось

незрозумілого, неочікуваного, дивного, тобто такого, що не відповідає нормі, і отже надає об'єкту референції (феномену, обговорюваному в інтерв'ю) негативну нормативну оцінку «анормальне» на основі аксіологічного енциклопедичного знання комуніканта.

Окрім того, вважаємо, що аналізоване ЖВВ також репрезентує бімодальну орієнтаційну метафору МОТОРОШНЕ є ВНИЗУ, концептуальний референт якої представлений вербально, лексичною одиницею *freaky*, а концептуальний корелят – жестом #4. Ця бімодальна метафора є різновидом описаної Дж. Лакоффом і М. Джонсоном характерної для американської лінгвокультури орієнтаційної метафори ГАРНЕ/ДОБРЕ є ВГОРІ :: БРИДКЕ/ПОГАНЕ є ВНИЗУ [28, с. 35].

Ще одне метафоричне ЖВВ представлене в наступному прикладі:

#5

5. [*Um... nothing THAT embarrassing*] [40]

Гість програми Джиммі Фелона, Барак Обама, емпатично наголошує слово *that* та додає жест #5 – тримає дві відкриті долоні із розімкненими пальцями у вертикальному положенні на невеликій відстані одну напроти другої так, неначе тримає в долонях якийсь предмет.

Займенник *that* відсилає до ситуації першої зустрічі Джиммі Фелона з президентом: він був запрошений на барбекю й прийшов туди у костюмі й краватці, у той час як усі гості були в шортах та футболках. Власне, висловлення *nothing THAT embarrassing* є відповіддю на запитання ведучого, чи немає в нього подібних історій знайомства (*do you have any stories like that*). Відповідно, займенник *that* відсилає до ситуації їх знайомства, а описаний жест свідчить про те, що мовець підсвідомо осмислює ситуацію знайомства як об'єкт, який можна взяти в руки і винести у фокус уваги адресатів – «виставити його на огляд», щоб вони краще зрозуміли, про що йде мова. Ця бімодальна метафора є різновидом описаної Дж. Лакоффом і М. Джонсоном онтологічної метафори ПОДІЯ/СИТУАЦІЯ/ДІЯ/СТАН є ОБ'ЄКТ [28, с. 54].

Відтак, наведене ЖВВ за комунікативною функцією є наративним, оскільки воно вербально і жестово репрезентує об'єкт референції – ситуацію знайомства президента і ведучого інтерв'ю;

за психічною сферою – раціонально-класифікаційним, оскільки ведучий відображає об'єкт референції на основі відповідного онтологічного знання; за критерієм реального :: образ-схемного зображення об'єкта референції – метафоричним.

Останній приклад ЖВВ за психічною сферою є сугестивним (ритмічним).

#6a

6. [*We have a lot of guests on our show and they*

#6b

#6c

#6d

always have STORIES

about MEETing you and FUMbling and getting NERvous]

Розповідь ведучого супроводжується чотирма однотипними жестами правою рукою – рука піднімається в гору на рівні тулуба мовця та опускається вниз до столу, долоня розташована у вертикальному положенні, пальці розімкнені.

У всіх випадках виконання жесту є синхронним з емпатично наголошеними словами (*stories, meeting, fumbling, nervous*). Повтор жесту і повтор емпатичного наголосу ритмізує мовлення, а ритмізація мовлення сприяє автоматизації його сприйняття, виведенню мовлення із сфери свідомості у підсвідомість.

За комунікативною функцією це ЖВВ є метанаративним, оскільки жест тут слугує скоріше організації мовлення, полегшенню його сприйняття, аніж надає додаткову інформацію про об'єкти референції.

3. Висновки

Результати пілотного дослідження з опорою на методологічну базу когнітивної лінгвістики дозволяють класифікувати жестово-вербальні висловлення за психічними сферами свідомості / підсвідомості, на які вони орієнтовані, на: раціональні (онтологічне, аксіологічне знання), емоційні (емоції) і сугестивні (підсвідомість), а за комунікативною / мета-комунікативною функцією – на наративні (надають інформацію об'єкта референції й спираються на онтологічне/аксіологічне знання) і мета-наративні (організують комунікацію й спираються на лінгвоетологічне знання). Раціональні наративні жестово-вербальні висловлення, які надають інформацію про об'єкти референції, що до-

помагає їх ідентифікувати й класифікувати, є раціонально-класифікаційними (онтологічне знання), а ті, які надають інформацію, що дозволяє здійснити оцінку об'єктів референції в термінах «добре – погано», є раціонально кваліфікаційними (аксіологічне знання). За семіотичним принципом активності у свідомості об'єкта референції раціональні наративні жестово-вербальні висловлення поділяються на дейктичні (вказування), іконічні (зображення), і символічні (репрезентація). За критерієм реального :: образ-схемного зображення об'єкта референції іконічні жестово-вербальні висловлення розмежовуються з метафоричними.

У перспективі вважаємо за необхідне дослідити більший корпус матеріалу з метою уточнення класифікаційних ознак жестово-вербальних висловлень і більш детального визначення сутності вербально-жестової метафори.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колшанский Г.В. Паралингвистика / Г.В. Колшанский. – М. : Наука, 1974. – 80 с.
2. Крейдлин Г.Е. Невербальная семиотика: Язык тела и естественный язык / Г.Е. Крейдлин. – М. : Новое литературное обозрение, 2004. – 581 с.
3. Кузнецова Д.Ю. Номинативное поле “выраз обличья” в современном англоязычном художественном дискурсе : мотивный та прагматический аспекты : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Дарія Юріївна Кузнецова. – К., 2009. – 20 с.
4. Мартынюк А.П. Когнитивно-коммуникативная лингвистика: в поисках базовых принципов и методик анализа [Электронный ресурс] / А.П. Мартынюк // Когнитивия, коммуникация, дискурс : междунар. электрон. сб. науч. ст. – Харьков : Харьков. нац. ун-т имени В.Н. Каразина, 2016. – № 12. – С. 17–35. – Режим доступа : <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/home>
5. Мечковская Н.Б. На семиотическом перекрестке: мотивы движения тела в невербальной коммуникации, в языке и метаязыке / Н.Б. Мечковская // Логический анализ языка. Языки динамического мира. – Дубна : Международный университет природы, общества и человека “Дубна”, 1999. – С. 376–393.
6. Никитин М.В. Основания когнитивной семантики : [учеб. пособие] / М.В. Никитин. – СПб. : Изд-во РГПУ, 2003. – 277 с.
7. Попік І.П. Лексико-семантичне поле “жестикуляція” в мові та мовленні (на матеріалі англоязычних словників і текстів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Попік Ірина Петрівна. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, 2004. – 23 с.
8. Прохоров Ю.Е. Русские : коммуникативное поведение / Ю.Е. Прохоров, И.А. Стернин. – [3-е изд. испр.]. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 328 с.
9. Садченко В.Т. Вторичный семиозис в художественном тексте : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. філол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Валентина Тарасовна Садченко. – Владивосток : Дальневосточ. гос. гуманитар. ун-т, 2009. – 38 с.
10. Сергеева А.В. Стереотипы поведения, традиции, ментальность / А.В. Сергеева. – [5-е изд.]. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 320 с.
11. Серякова И.И. Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках : [монография] / И.И. Серякова. – К. : Изд. центр КНЛУ, 2012. – 280 с.
12. Солощук Л.В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англоязычному дискурсі : [монография] / Л.В. Солощук. – Харків : Константа, 2006. – 300 с.
13. Шаховский В.И. О лингвистике эмоций / В.И. Шаховский // Язык и эмоции. – Волгоград : Перемена, 1995. – С. 3–15.
14. Экман П. Психология лжи / П. Экман. – СПб. : Питер, 2000. – 272 с.
15. Austin G., Chironomia, or a Treatise on Rhetorical Delivery (1806) / G. Austin. – Ed. Mary Margaret Robb and Lester Thonssen. – Carbondale, IL : Southern Illinois UP, 1966. – 474 p.
16. Barfield T. The dictionary of anthropology / T. Barfield. – Illinois : Wiley-Blackwell Publishing, 1997. – 642 p.
17. Bulwer J. Chirologia ; Or the Natural Language of the Hand / J. Bulwer. – USA : Literary Licensing, LLC, 2014 (This Is A New Release Of The Original 1644 Edition). – 378 p.
18. Cienki A. Metaphor, gesture, and thought / A. Cienki, C. Müller // The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought. – Cambridge : Cambridge University Press, 2008. – P. 483–501.
19. Croft W. Cognitive linguistics / W. Croft, D.A. Cruse. – Cambridge : Cambridge University Press, 2004. – 365 p.
20. Danesi M. Kinesics. / M. Danesi // Encyclopedia of language & linguistics. – Amsterdam : Elsevier, 2006. – P. 207–213.
21. Exline R.V. Visual Behavior as an Aspect of Power Role Relationships / R.V. Exline, S.L. Ellyson, B. Long // Advances in the Study of Communication and Affect. – N.Y. : Plenum, 1975. – Vol. 2. – P. 21–51.
22. Fauconnier G. Conceptual projection and middle spaces [Electronic resource] / G. Fauconnier, M. Turner. – San Diego : University of California, Department of Cognitive Science, Technical Report 9401, 1994. – Access : <http://www.blending.stanford.edu>
23. Jorio A.D. Gesture in Naples and Gesture in Classical Antiquity / A.D. Jorio. – English translation by Adam Kendon. – Indiana

University Press, 2000. – 518 p. 24. Kelly S.D. *Gesture gives a hand to language and learning : perspectives from cognitive neuroscience, developmental psychology and education* / S.D. Kelly, S.M. Manning, S. Rodak // *Language and Linguistics Compass*. – Germany : The University of Trier, 2008. – Vol. 2 (4). – P. 569–588. 25. Kendon A. *Gesture : visible action as utterance* / A. Kendon. – UK : Cambridge University Press, 2004. – 400 p. 26. Knapp M. *Nonverbal Communication in Human Interaction* / M. Knapp. – New York : Reinhart and Winston, 1972. – P. 94–95. 27. Lakoff G. Foreword to Gilles Fauconnier, *Mental Spaces* / G. Lakoff, E. Sweetser. – Cambridge : Cambridge University Press, 1994. – P. ix–xlv. 28. Lakoff G. *Metaphors we live by* / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago, IL : University of Chicago Press, 2003. – 276 p. 29. Langacker R. *Discourse in cognitive grammar* / R. Langacker. // *Cognitive linguistics* 12. – 2001. – № 2. – P. 143–188. 30. Langacker R. *Foundations of cognitive grammar* / R. Langacker. – Stanford : Stanford University Press, 1987. – Vol. 1. Theoretical prerequisites. – 516 p. 31. McNeill D. *Gesture and thought* / D. McNeill. – Chicago, IL : University of Chicago Press, 2005. – 328 p. 32. McNeill D. *Hand and mind : What Gestures Reveal about Thought* / D. McNeill. – Chicago, IL : University of Chicago Press, 1992. – 416 p. 33. McNeill D. *Right brain and gesture* / D. McNeill, L.L. Pedelty // *Language, gesture, and space* / [Eds. Karen Emmorey and Judy S. Reilly]. – Hillsdale, NJ, England : Lawrence Erlbaum Associates, 1995. – P. 63–85. 34. Moor T. *Understanding language: towards a post-Chomskyan linguistics* / T. Moor, C. Carling. – London : Macmillan, 1982. – 225 p. 35. Pierce C.S. *The collected papers. Volume 2* / C.S. Pierce / [Eds. Charles Hartshorne and Paul Weiss]. – Cambridge M. A. : Harvard Un-ty Press, 1931–1936. – P. 254–263. 36. Quintilian M.F. *The Institutio Oratoria of Quintilian* / M.F. Quintilian ; [translated by Harold Edgeworth Butler]. – Cambridge : Harvard University Press, 1976. – 4 vols. 37. Turner M. *Reading minds: the study of English in the age of cognitive science* / M. Turner. – Princeton, NJ : Princeton Univ. Press, 1991. – 318 p.

СЛОВНИКИ Й ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

38. Online Etymology Dictionary [Electronic resource] – Access: <http://www.etymonline.com> 39. Wikipedia. Ray Birdwhistell [Electronic resource] – Access: https://en.wikipedia.org/wiki/Ray_Birdwhistell

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

40. The Tonight Show Starring Jimmy Fallon [Electronic resource] – Access: <https://www.youtube.com/user/latenight>.

REFERENCES

- Austin, G. (1966). *Chironomia, or a Treatise on Rhetorical Delivery*. Carbondale: Southern Illinois UP.
- Barfield, T. (1997). *The dictionary of anthropology*. Illinois: Wiley-Blackwell Publishing.
- Bulwer, J. (2014). *Chirologia; Or the Natural Language of the Hand*. USA: Literary Licensing, LLC.
- Cienki, A., Müller, C. (2008). Metaphor, gesture, and thought. In: R.J. Gibbs, Jr. (ed.). *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*. NY: Cambridge University Press, pp. 483–501.
- Croft, W., and Cruse, D.A. (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Danesi, M. (2006). Kinesics. In: K. Brown (ed.). *Encyclopedia of language & linguistics*. Amsterdam: Elsevier. pp. 207–213.
- Exline, R.V., Ellyson, S.L., and Long, B. (1975). Visual Behavior as an Aspect of Power Role Relationships. *Advances in the Study of Communication and Affect*, 2, 21–51.
- Fauconnier, G., Turner, M. (1994). *Conceptual projection and middle spaces* (Research Report № 9401). Available at: <http://www.blending.stanford.edu>
- Jekman, P. (2000). *Psihologija lzhi [Psychology of lying]*. St. Petersburg: Piter Publ.
- Jorio, A.D. (2000). *Gesture in Naples and Gesture in Classical Antiquity*. Bloomington: Indiana University Press.
- Kelly, S.D., Manning, S.M., Rodak, S. (2008). *Gesture gives a hand to language and learning: perspectives from cognitive neuroscience, developmental psychology and education. Language and Linguistics Compass*, 2 (4), 569–588.
- Kendon, A. (2004). *Gesture: visible action as utterance*. UK : Cambridge University Press.
- Knapp, M. (1972). *Nonverbal Communication in Human Interaction*. New York: Reinhart and Winston.
- Kolshanskij, G.V. (1974). *Paralingvistika [Paralinguistics]*. Moscow: Nauka Publ.
- Krejdlin, G.E. (2004). *Neverbal'naja semiotika: Jazyk tela i estestvennyj jazyk. [Non-verbal semiotics: body language and natural language]*. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie Publ.

- Kuznetsova, D.Yu. (2009). *Nominativne pole "vyraz oblychchya" v suchasnomu anhlo movnomu khudozhn'omu dyskursi : emotyvnny ta prahmatychnyy aspekty. Avto ref. diss. kand. filol. nauk [Nominative field "facial expression" in modern English artistic discourse: emotive and pragmatic aspects. Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Kyiv. 20 p. (in Ukrainian)
- Lakoff, G., Sweetser, E. (1994). Foreword. In G. Fauconnier. *Mental Spaces*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. ix – xvi.
- Lakoff, G., Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. Chicago: Chicago University Press.
- Langacker, R. (2001). Discourse in cognitive grammar. *Cognitive linguistics*, 12 (2), 143–188.
- Langacker, R. (2005). *Foundations of cognitive grammar* (Vol. 1.). Standford: Standford University Press.
- Martynjuk, A.P. (2016). Kognitivno-kommunikativnaja lingvistika: v poiskah bazovyh principov i metodik analiza [Cognitive and communicative linguistics: in search of core principles and evaluation methods]. *Kognicija, komunikacija, diskurs. – Cognition, communication, discourse*, 12, 17–35 (in Russian).
- McNeill, D. (2005). *Gesture and thought*. Chicago: University of Chicago Press.
- McNeill, D. (1992). *Hand and mind: What Gestures Reveal about Thought*. Chicago: University of Chicago Press.
- McNeill, D., Pedelty, L.L. (1995). Right brain and gesture. In K. Emmorey and J. Snitzer (eds.). *Language, gesture, and space*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, Inc, pp. 63–85.
- Mechkovskaja, N.B. (1999). Na semioticheskom perekrestke: motivy dvizhenija tela v neverbal'noj komunikacii, v jazyke i metajazyke [At the semiotic crossroads: the motives of body movements in non-verbal communication, in language and meta language]. In N.D. Arutjunova (ed.). *Logicheskij analiz jazyka. Jazyki dinamicheskogo mira [Logical analysis of language. Languages of dynamic world]*. M.: Nauka Publ., pp. 376–393.
- Moor, T., Carling, C. (1982). *Understanding language: towards a post-Chomskyan linguistics*. London: Macmillan.
- Nikitin, M.V. (2003). *Osnovanija kognitivnoj semantiki [Bases of cognitive semantics]*. St. Petersburg: Herzen State Pedagogical University of Russia Publ.
- Pierce, C.S. (1931–1936). *The collected papers* (Vol.2). Cambridge: Harvard Un-ty Press.
- Popik, I.P. (2004). *Leksyko-semantychne pole "zhestykulyatsiya" v movi ta movlenni (na materialih anhlo movnykh slovnykiv i tekstiv) Avto ref. diss. kand. filol. nauk [Lexical-semantic field "gesticulation" in language and speech (a case study of English dictionaries and texts). Cand. philol. sci. diss. synopsis]*. Odessa. 23 p. (in Ukrainian)
- Prohorov Ju.U., Sternin I.A. (2007). *Russkie: kommunikativnoe povedenie [The Russians: communications behavior]*. Moscow: Flinta: Nauka Publ.
- Quintilian, M.F. (1976). *The Institutio Oratoria of Quintilian*. Cambridge: Harvard University Press.
- Sadchenko, V.T. (2009). *Vtorichnyj semiozis v hudozhestvennom tekste. Avto ref. diss. dokt. filol. nauk [Secondary semiosis in literary text. Dr. philol. sci. diss. synopsis]*. Vladivostok. 38 p. (in Russian)
- Sergeeva, A.V. (2007). *Stereotypy povedenija, tradicii, mental'nost' [Behavioural stereotypes, traditions, mentality]*. Moscow: Flinta: Nauka Publ.
- Serjakova, I.I. (2012). *Neverbal'nyj znak komunikacii v anglojazychnyh diskursivnyh praktikah [Non-verbal sign of communication in English discursive practices]*. Kyiv: Kyiv National Linguistic University Publ.
- Soloshchuk, L.V. (2006). *Verbal'ni i neverbal'ni komponenty komunikatsiyi v anhlo movnomu dyskursi [Verbal and non-verbal communication components in English discourse]*. Kharkiv: Constanta Publ.
- Shahovskij, V.I. (1995). O lingvistike jemocij [About linguistics of emotions]. In *Jazyk i jemocii [Language and emotions]*. Volgograd: Peremena Publ., pp. 3–15
- Turner, M. (1991). *Reading minds: the study of English in the age of cognitive science*. Princeton: Princeton University Press.